

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 245-260, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:19.09.2017 **Kabul Tarihi:**16.10.2017

HIZ SEMPTOMLARI: GEÇ-MODERN ZAMAN REJİMİNDE BELİRSİZLİK, DOLAYIMSIZLIK, EŞZAMANSIZLIK

*Symptoms of Speed: Uncertainty, Immediacy, Desynchronization In The Late-Modern
Temporal Regime*

Ayşe MERMUTLU¹

ÖZ

Hız, son dönem sosyal teorinin ve daha özelden sosyolojik yazının ana gündem maddelerinden birini oluşturmakta ve çağdaş toplumsal değişimi karakterize etmede paradigmatik değer taşıyan bir nosyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Hız üzerine gelişen söz konusu gündem, *zamanın* sosyolojik kavranışına ve toplumsal zaman inşasının geç-modern yordamlarına ilişkin teorik katkıları içermesinin yanı sıra geç-modernliğin sosyal ontolojisine, çağdaş neoliberalizmin ekonomi-politiğine, toplumsalın ve siyasetin imkânına ve yeni koşullarına ilişkin sosyolojik içgörülerin geliştirilmesine katkıda bulunan verimli bir tartışma zemini de sağlamaktadır. Bu makalede, söz konusu tartışmalarda hız nosyonunu farklı biçimlerde kodlayan ve her biri aynı zamanda geç-modern zamansallığın semptomları olarak okunabilecek üç ana izlek ayırt edilmektedir: belirsizlik, dolayimsizlik ve eşzamansızlık. Belirsizlik, genel bir anlatımla, toplumsal öngörülebilirliğin azaldığı ya da tamamen ortadan kalktığı, beklenti ufğunun eylemliliğe yön tayin etmeyi mümkün olmaktan çıkartacak denli sınırlandığı bir zamansallığa göndermede bulunur; burada vurgu, değişimin hızının vardığı noktada gelecek boyutundan yoksun kılınan ve kendi üzerine kapanan bir şimdi üzerinedir. Dolayimsizlik, zamansal ve mekânsal sınırlamaları önemli ölçüde elimine eden gerçek zamanlı iletişim ağlarının mümkün kıldığı, “şimdi ve burada” biçiminde özetlenebilecek bir tecrübenin zamansallığına göndermede bulunur; bu yakınlık ve dolayimsizliğin ürettiği zamansızlaşmış şimdi, geç-modern zamansallığın bir diğer semptomu olan belirsizliğin üretimine de katkıda bulunmaktadır. Eşzamansızlık ise, özgül bir anlamda, değişimin hızının toplumu oluşturan çeşitli kurumların eşzamanlı bir gelişim süreci göstermesine imkân tanımıyor olmasına göndermede bulunur; burada hız, toplumun farklı düzeylerinde ve çeşitli şekillerde ortaya çıkan eşgüdümsüzlüklerde kendini ele verir. Hızın semptomları olarak okunabilecek bu üç izleğin genel bir betimlemesi yapıldıktan sonra, geç-modern zamansallığın daha yetkin bir okumasının onun eşzamansızlık olarak kavranışı temelinde mümkün olabileceği tezi işlenecektir. Eşzamansızlık hızın, hız paradigmasının sınırlılıklarının ötesinde bir kavranışına imkan veren bir nosyon olarak; geç-modern zamansallığın çoğul ve katmanlı yapısını anlamaya, eşitsizlik biçimleri ve güç ilişkilerinde cisimleşen toplumsal antagonizmaların temporal boyutunu değerlendirmeye ve karşı-zamansallıkların imkanını sorgulamaya alan açan bir bağlamı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Modern Zamansallık, Hız, Belirsizlik, Dolayimsizlik, Eşzamansızlık, Çoklu zamansallıklar

ABSTRACT

Speed constitutes one of the main topics in recent social theory and particularly in sociological writing, and emerges as a notion that has paradigmatic value in characterizing contemporary social change. The agenda on speed includes the theoretical contributions to the late-modern procedures of the construction of social time and sociological conception of time as well as provides also a ground for discussion contributing to the development of sociological insights into the social ontology of late-modernity, the economy-politics of contemporary neoliberalism, the possibilities and new conditions of sociality and politics. In this article, three main traces are distinguished that each one encodes the notion of speed in different ways and can be read at the same time as the symptoms of late-modern temporality: uncertainty, immediacy and desynchronization. Uncertainty refers to a temporality in which the social predictability is diminishing or completely out of the way and the horizon of the expectation is so limited as to make it impossible to direct

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniv., İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ amermutlu@firat.edu.tr

the action; the emphasis here is on a present being deprived of the future dimension and closing on itself at the point where the speed of change have reached. Immediacy refers to the temporality of an experience that can be summarized as "now and here" enabled by real-time communication networks that considerably eliminates temporal and spatial limitations; this timeless present produced by proximity and immediacy contributes to the production of uncertainty, another symptom of late-modern temporality. Desynchronization, in a specific sense, refers to the fact that the speed of change do not allow for a simultaneous process of development of the various institutions that make up the society; speed here reveals itself in the incoordination that arises in various forms and at the different levels in society. After a general description of these three tracks that can be read as the symptoms of speed, the thesis will be processed that a more accurate reading of late-modern temporality may be possible on the basis of understanding it as desynchronization. As a notion that allows for an understanding of speed beyond the limitations of the speed paradigm, desynchronization constitutes a context for understanding the plural and stratified structure of late-modern temporality, evaluating the temporal dimension of social antagonisms embodied in the forms of inequality and power relations, and searching for the possibilities of counter-temporalities.

Key words: Late Modern Temporality, Speed, Uncertainty, Immediacy, Desynchronization, Multiple Temporalities

GİRİŞ

Geç-modern dönemde sosyal hayatın ritmi, yaygın kanaat uyarınca, onun hiçbir bileşenine indirgenemeyecek şekilde bir bütün olarak hızlanmış ve her bir bileşeninde bu hızlanma kendini değişen ölçülerde ve şekillerde göstermektedir. Gerçekten, *sosyal hızlanma*, ulaşım teknolojilerindeki ilerlemelerin bir sonucu olarak fiziksel hareketlilik ve mobilite artışından, medya ve telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişmelerin mümkün kıldığı küresel iletişim imkânlarındaki artışa; daha büyük miktarlarda veriyi daha kısa sürelerde işlemeye imkân veren bilgi işlemcilerden, mikro saniyeler ile ölçülen zaman aralıkları içerisinde gerçekleşen küresel ölçekli sermaye hareketlerine; üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin hacim ve ritimlerinde görülen kayda değer artıştan, modern bireylerin gündelik zaman tecrübesini karakterize eden kronik “zaman darlığı” algısına; yaşam tarzları, moda ve kültürel beğenilerin gelip-geçiciliğinden, durağan olan her şeyi marjinalleştiren baskın kültürel koda kadar çok geniş bir skalaya (toplumsal, ekonomi-politik, psikolojik, kültürel) yayılan bir fenomenler dizisine göndermede bulunmaktadır.

William E. Scheuerman, olgusal açıdan taşıdığı kritik öneme atfen, “(y)eni yüzyılın başlangıcında insanlık durumunu anlamaya yönelik herhangi bir girişim, işe hızın sosyal tecrübesi ile başlamalıdır”, diye yazar (2004: 1; Gane, 2006: 32). Geç-modern sosyal ontolojiyi ve toplumsal değişimin koşullarını anlamaya yönelik teorik girişimlerde (doğrudan ya da dolaylı olarak) zaman(sallığı)ın değişen rejimi, ivmelenme ve hız üzerine gelişen zengin içerikli literatür (bkz. Rosa, 2013, Hassan, 2003, 2009, Virilio, 1998, 2000, 2006, Koselleck, 2004, Castells, 2008, Adam, 1990, Tomlinson, 2007, Bauman, 2000, Berardi, 2014, Chesneaux, 2015, Crary, 2015, Nowotny, 1994, Harvey, 1999, Robins & Webster, 1999, Giddens, 1994, Urry, 2000, vd.), Scheuerman’ın provokatif yargısını onaylayan bir eğilimin varlığını belgelemektedir. Burada söz konusu olan, elbette, sağduyu bilgisi pürüzsüzlüğünde bir kanaat ortaklığından ziyade, *hızın* niceliği, belirlenimi, ölçüsü; hangi toplumsal kurumlar, yapılar, alanlar ve süreçler boyunca gerçekleştiği; parametreleri, etmenleri ya da itici güçleri; olası limit ya da karşı-dinamikleri; “değişim”, “mobilite” ve “akış” gibi kavramlar ile olan ilişkiselliği; bireysel, toplumsal, ekonomik, politik, kültürel, etik, ekolojik etki ve içerimleri, vb. gibi sorunsallar çokluğunu içinde barındıran bir tartışma zemini. ²

Tanımlanması yönündeki kolaycı girişimlere direnen sosyal hızlanmanın en geniş anlamı ile değerlendirilmesi, onu, gündelik hayatta *yoğunlaşan* eylem ve faaliyetleri alabildiğine çeşitliliği içerisinde kavramaya imkan veren bir olgu olarak dikkate almayı gerektirir (Tomlinson, 2007: 3). Hızlanmanın görünümünü ve kendini gösterdiği fenomenler ve süreçler çoğulluğunu analitik ve pratik bakımdan üç ayrı kategoride değerlendirmeyi öneren Hartmut Rosa (2003: 6-10, 2009: 82-7,

² Söz konusu tartışmanın kapsamı ve kuşattığı sorunsal alanının elverişli bir “krokisi” için bkz. H. Rosa & W. E. Scheuerman, “Introduction”, içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, 2009, s. 1-29.

2013: 71-80, 97-148), sosyal hızlanmanın bu üç kategorisi ya da boyutunu “teknolojik hızlanma”, “sosyal değişimin hızlanması” ve “yaşam temposunun hızlanması” olarak belirlemektedir. Bunlardan ilki, *teknolojik hızlanma*, en belirgin ve ölçüme konu edilmesi görece en kolay olanıdır; belli hedefler doğrultusunda geliştirilen teknik ilerlemeye bağlı olarak üretim, ulaşım, bilgi işleme ve iletişim süreçlerinin ivmelenmesini ifade eder. Teknolojik hızlanmanın en önemli sosyolojik içerimlerinden biri, mekanın önemini zaman lehine azaltmasıdır. Bu, esasen, Harvey (1999)’in iyi bilinen analizinde “mekan zaman aracılığıyla ortadan kaldıran yenilikler”den kaynaklanan “zaman-mekan sıkışması” olarak tarif ettiği olguyu içerir. Harvey’e göre “mekan telekomünikasyonun yarattığı bir ‘küresel köy’e (...) doğru küçüldükçe ve zaman ufkumuz sonunda içinde bulunduğumuz andan başka bir şey kalmamacasına kısaldıkça (...), mekansal ve zamansal dünyalarımızın *sıkışması* duygusunun hakimiyetiyle başa çıkma zorunluluğuyla karşı karşıya kalırız” (1999: 270). Teknolojik hızlanma, böylelikle, “zaman-mekan sıkışması” metaforunda da ifadesini bulan; meta, bilgi, iletişim ve sermayenin mekansal engelleri aşarak küreyi katettiği ve bunu daha kısa süreler içerisinde gerçekleştirdiği yeni bir zaman rejimine göndermede bulunmaktadır. *Sosyal değişimin hızlanması* ise teknolojik hızlanmadan farklı olarak, toplumun belirli bileşenlerindeki hızlanmaya değil ama toplumsal süreçlerin bir bütün olarak hızlanmasına, hatta toplumsal değişimin kendisinin ivmelenmesine göndermede bulunur. Sosyal değişimin hızlanması, genel olarak, toplumsal yapı, kurum ve pratiklerin kararlılıklarını yitirerek istikrarsız, değişken ve gelip-geçici bir hal almalarını ifade etmektedir. *Yaşam temposunun hızlanması* ise bireylerin gündelik hayatlarındaki eylem ve faaliyetlerinin yoğunluğuna göndermede bulunur. Gündelik hayatı dolduran çeşitli faaliyetlerin birim zaman aralığındaki yoğunluğuna bakılarak objektif düzlemde; acelecilik, “koşuşturmaca” ve bunlarla ilişkili olarak ortaya çıkan zaman darlığı, stres ve anksiyete hissi gibi göstergeler üzerinden de subjektif düzlemde değerlendirilebilir.

Rosa’nın bu sınıflamasına, hızın kendisine ilişkin kavrayışlarda da ana hatları ile beliren, onun *semptomları* temelinde yapılabilecek bir diğer fenomenolojik sınıflandırma eklenebilir. Bir başka deyişle, hızın “uğraklarını” esas alan bir sınıflandırma yerine onun “semptomlarını” esas alan bir sınıflandırma da yapılabilir. Belirsizlik, dolayimsızlık ve eşzamansızlık olarak belirlenen hızın bu semptomları, ayrıca, Rosa’nın yukarıda yer verilen sınıflamasındaki her üç düzeyi de katetmekte, söz konusu düzeylerin her üçünde de kendilerini açığa vurabilmektedir. Burada önerilen sınıflandırmanın, bu nedenle, hızın Rosa’nın işaret ettiği farklı düzeylerinde beliren ortak etki ve karakteristiklerin anlaşılmasına da imkân vereceği düşünülmektedir.

Geç-modern toplumsallığın değişim dinamiklerini anlamada hızı merkezine alan analizlerin ve bu ekseninde gelişen sorunsal alanının nirengi noktasını, oldukça temel bir düzeyde, hızın ne’liğine ilişkin temelden farklılaşabilen kavrayışlar oluşturmaktadır. Birbirini zorunlu olarak dışlamayan bu kavrayış farklılıkları, hızın bizzat kendisinin farklı biçimlerde kodlanması sonucunu ortaya çıkartır. *Hız*, kimi yazarlarca, toplumsal süreçlerin denetim ve öngörülebilirliğine bir karşı-durum oluşturmak üzere *belirsizlik*, kontrol-dışılık ve istikrarsızlık terimleri ile kodlanır ve toplumsal öngörülebilirliğin azaldığı ya da tamamen ortadan kalktığı, beklenti ufkunun eylemliliğe yön tayin etmeyi mümkün olmaktan çıkartacak denli sınırlandığı bir zamansallığa göndermede bulunur. Hızın bir diğer kavranışı, onu bizzat zamansallığın kendisine bir karşı-durum oluşturmak üzere geçmiş ve gelecek boyutlarından yoksun bir “zamansızlaşmış şimdi” olarak kodlar ve gerçek zamanlı iletişim ve dolaşım ağlarının gelişiminin ortaya çıkardığı *dolayimsızlığın* “anlık zaman”ı ile ilişkilendirir. Hızı kavramanın bir diğer biçimi ise, onu toplumsal kurumların temporal entegrasyonuna bir karşı-durum oluşturmak üzere *eşzamansızlık* olarak kodlar ve burada hız sosyal, kültürel, ekonomik ve politik kurum ve süreçlerin eşgüdümsüzlüğünde kendini ele verir.

Bu kavrayışların her biri, geç-modern zaman rejiminin semptomlarını açığa vurmaları itibarıyla analitik bir değer yüklenirler. Bir başka deyişle, sosyal hızlanmanın semptomları olarak (i) öngörülebilirliğin azalması ve belirsizlik, (ii) zamansızlaşmış şimdi / anlık zaman ve (iii) toplumsal desenkronizasyon, burada, hızın (birbirini zorunlu olarak dışlamayan) üç farklı görünümünü meydana getiren bir sınıflamanın konusunu oluşturmanın yanı sıra hızlanmayı

anlamanın kavramsal araçlarını da sağlamaktadır. İlerleyen bölümler, geç-modern temporaliteyi anlamada söz konusu araçların kapsam ve sınırlılıklarını konu edinen kıyaslamalı bir tartışmasını içermektedir.

1- Hız Körlüğü ya da Geleceğin Çekilişi: Belirsizlik

“Hız, kontrollü olduğu sürece iyi bir şeydir; kötü olan kaotik, kontrol edilemeyen hızdır” derken Goldman (2004: 28; Hassan, 2009: 99), hız-kontrol diyalektiğine ilişkin önemli bir iç görüyü – belki de handikabı – özetlemektedir. Hızın artışına onun kontrol edilebilirlik kapasitesindeki bir artışın da eşlik etmesi beklenir; bu, modernliğin klasik ilerleme mitosunda da ifadesini bulan “iyi hız”dır. Ancak hızın artışı, aynı zamanda, gelecek ufkunun daralması anlamına da gelmektedir ki bu, kontrol edilebilir hızın sınırlarını temsil eder. Eleştirel hız teorileri, bu anlamda, geç-modern sosyal realitede hızın söz konusu sınırları ihlalinin analitik birer anlatısını içerir ve aynı bağlamda hızlanma, doğal kapasiteleri zorlayan bir koşul olarak, “kontrol-dışılık”, istikrarsızlık ve bunlara bağlı olarak da öngörülemezlik ya da belirsizlik terimlerine konu olur.

Helga Nowotny, geç-modern dönemde, bir zaman kategorisi olarak geleceğin şimdi’ye yaklaştığı ve nihayet şimdi tarafından yutulmuş ikame edildiği bir temporal daralma gözlemler (1994: 45-74). Hermann Lübbe de, geç-modern dönemin yenilik-odaklı toplumlarında, yaşam koşullarının belli ölçülerde de olsa istikrarlı bir planlamasına imkan verecek zaman miktarının gittikçe azaldığı bir “daralma”nın teşhisini yapar (2009: 159). Bu, birim zamanda gerçekleşen yenilik miktarı arttıkça, giderek daha yakın bir geçmişe yabancı kalınmaya başlandığı ve öngörülebilir gelecek menzilin de giderek kısaldığı (geçmiş ve gelecek boyutlarını kapsayarak genişleyen) bir şimdi’de temsil olunan daralmadır. Söz konusu daralma ile birlikte “tecrübenin alanı ile gelecek ufku artık uyuşmaz hale gelir” (Koselleck, 2004: 270). Bu uyuşmazlık, yenilik-odaklı toplumların endemik bir güçlüğü olarak planlı zaman, gelecek-yönelimli düşünme ve eylemliliğin sınırlılıklarına işaret etmektedir: yeni temporal düzenin belirsizlik koşullarında, geleceğe yönelimdeki artışa gelecek-yönelimli eylemin tasarlanmasında güvenilir öncüller bulmanın zorluğu eşlik eder (Lübbe, 2009: 176-7). Benzer bir analiz çizgisi, U. Beck, A. Giddens ve S. Lash gibi yazarların belirsizliğin temporal yapısından ziyade kontrol süreçleri ile olan ilişkisine odaklanır görünen, risk toplumu ve düşünümsel modernlik üzerine iyi bilinen metinlerinde de izlenebilir. Burada da kontrol-dışı risklerin ürettiği belirsizliğin, gelecek zaman boyutu ile olan ilişkide meydana gelen bir değişimi içerdiği varsayılır. Mevcut risk algısı teknolojik gelişimi körüklerken, yeni teknolojiler de beraberinde her biri kendi risk değerlendirmesini içeren alternatif gelecek senaryolarını gündeme getirir; bu alternatif gelecek senaryoları da yine söz konusu risk değerlendirmelerine özgü yeni teknolojik müdahaleler öngörmek durumundadır. Dolayısı ile düşünümsel modernliğin risk toplumunda “teknolojik ilerleme”, “risk” ve “gelecek” üçlüsü arasındaki ilişki tekil ve doğrusal değil ama çoklu ve döngüsel bir nedensellik içerir. Teknolojik ilerlemeye bağlı olarak gelişen ve geçmiş-şimdi-gelecek temporal düzeninde geçerli klasik kontrol mantığını hükümsüzleştiren “imal edilmiş risk” koşullarında, gelecek boyutu ile olan ilişki de problematikleşir (Adam & van Loon, 2005: 8-9).³ Geleceğe yaklaşım, söz konusu bağlamda, onun kolonize edilmesinden elimine edilmesine doğru bir değişime uğrar (Adam, 1990: 140).

Paul Virilio, hız ile belirsizlik arasında dolaysız bir ilişkinin varlığını teşhis eder: kararlar vermek, değerlendirmeler yapmak, genel bir görüş elde edebilmek için ayrılan süre ne kadar azsa, belirsizlik ve dolayısıyla krizleri hazırlayan hatalar yapma riski de o denli yüksektir (1996; Eriksen, 2001: 64-5). Bir başka deyişle, koşulların değişim hızı arttıkça ihtiyati seçeneklerin uygulanabilirliği de o ölçüde azalmakta, “görüş ufku hızla geri çekilmek[tedir]” (Virilio, 2006: 146). Hartmut Rosa da, geç-modern zamansallığın koşullarında “değişim”in artık görece sabit yapılarla gerçekleşen bir dönüşüm olarak değil fakat kaotik ve asli bir belirsizlik olarak

³ Söz konusu bağlamda ayrıca bkz. Barbara Adam, “Reflexive Modernization Temporalized”, *Theory Culture & Society*, 2003, 20(2): 59-78. Ve bkz. Frank Furedi, *Korku Kültürü: Risk Almanın Riskleri*, 2.b., çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrintı Yay, 2014, s. 104.

algılanmakta olduğu gözleminde bulunur (2013: 109-110). Yirminci yüzyılın sonunda, “klasik modernlik” süresince gelişme gösteren görece istikrarlı ekonomik, yasal ve politik kurumsal çeper erozyona uğramış ve yerini bilginin, insanların, sermaye ve metanın küresel düzeyde ve neredeyse karşı konulmaz akışına bırakmıştır. Çeşitli ve öngörülemez yönlerde mobilize olabilen, istikrarlı ya da uzun vadeli birleşmelerden ve bu birleşmeleri sağlayacak sabit bağlantılardan yoksun bu akış, durağanlığın kurumsal güçlerine meydan okumaktadır (2013: 108-9). Hızla dönüşen, biteviye revize edilebilen, farklı kombinasyonlar halinde tekrar tekrar bir araya getirilebilen çeşitli yapı, süreç ve pratikler bu nitelikleri ile giderek olumsal bir hüviyete bürünmektedir. Günümüzün küresel hız toplumunda belirsizlik, bu durumun dolaysız bir ifadesi olarak, toplumsal hayatın bütün kurum, süreç ve katmanlarına sirayet etmiştir (2013: 113-4).

Belirsizlik, temporal boyutuna da atıf içeren bir diğer etkili anlatımını Zygmunt Bauman’ın “akışkanlık” metaforunda bulmaktadır. Hareketin hızını arttırmak için sarf edilen uzun süreli çabanın “doğal sınırlarına” ulaştığı (2000: 10), modernliğin yeni bir aşamasını temsil eden *akışkanlık*, Bauman’a göre, çeşitli sosyal formların (bireysel tercihleri sınırlandıran yapılar, rutin sürekliliğini gözeten kurumlar, kabul edilebilir davranış kalıpları), tasarlanmaları ve bir kere tasarlandıklarında gerçekleştirilmeleri için gereken süreden daha hızlı bir şekilde çözüldükleri için uzun müddet aynı kalamadığı bir durumu tanımlar. Giderek artan ölçüde bir “yapı” olmaktan çok bir “ağ” – rastgele bağlantı ve kesintilerden müteşekkil sonsuz olasılıklı bir diziler matrisi – olarak görülmekte ve algılanmakta olan akışkan toplumda, sosyal oluşumlara “katılışmaları” için yeterince zaman tanınmaz; bu kısa süreli varoluşlarından ötürü de artık eylemler ve uzun vadeli yaşam stratejileri için bir referans noktası oluşturamazlar. Uzun vadeli düşünme, planlama ve eylemin çöküşü ve bunların gerçekleşmesine imkan verecek toplumsal katılıkların yok oluşu ya da zayıflaması; bireysel yaşamları “gelişim”, “olgunlaşma” ya da “ilerleme” terimlerinin anlamlı olarak karşılık bulabileceği türden bütünlüklü bir dizi oluşturmayan, kısa vadeli projeler ve dönemler halinde parçalanmaktadır (2007: 1-3). Nitekim “gayri sabitliğe, manevra özgürlüğüne ve ne olursa olsun yeni deneyim ve yeni fırsatlara sarılma ve bunları emme yetisine yapılan vurgu”da örneklenen yaygın kültürel tutum da, varoluşun bu parçalanmış, “sistemik olmayan” karakterine ve özsel olumsuzluğuna karşılık gelmektedir (2001: 110).

Akışkan modernlikte yaşam siyasalarının doğrultusu da, sermayenin küresel ölçekte hızla hareket edebilmesinin dolaysız bir sonucu olarak belirsizlik, istikrarsızlık ve gelip-geçicilik ile karakterize olan preker ekonomik ve sosyal koşullar tarafından belirlenir. Söz konusu koşullarda bir “kader” olarak yaşantılanan *güvencesizlik*, genel olarak, çalışma, iş ve statünün güvensizliğini, bunların sürekliliği ve gelecekteki istikrarına ilişkin belirsizliği ve kişinin bedeninin, benliğinin ve bunların uzantılarının (mallar, ilişkiler, topluluk) güvenlikten ve kalıcılıktan yoksun oluşunu ifade eder. Esnek iş ve çalışma hayatında artık en ayrıcalıklı konum bile geçici ve ancak “bir sonraki uyarıya kadar” geçerli görülmekte; herkes kendini piyasa talebinin dengesiz değişikliklerine, “rekabetin” ve “verimliliğin” değişken ancak güçlü baskılarına, “küçülme” ya da “iş sürecini basitleştirme” operasyonlarına karşı savunmasız bir konumda bulmaktadır. Dahası, sarf edilen emek ve çabanın uzun vadede getireceği ödül de belirsizlik içermekte; üstelik bugün cazip görülen ödüllerin gerçekleştikleri zaman hala arzulanır olup olmayacakları da aynı şekilde kesinlik taşımamaktadır. Zira bütün arzu nesnelere onlardan tam olarak yararlanılmadan “demode” hale gelerek önemini yitirdiği; hayat tarzlarının, modanın ve beğenilerin hızla değiştiği bir dünyada “kazanımlar yükümlülük, parıldayan ödüller utanç rozetleri haline” gelme riskini barındırır. Bu durumun kişiyi ittiği nokta ise “anlık hazlar”dır; alışkanlıklar ve bağlılıklar geliştirmekten ya da uzun süreli taahhütlere girmekten uzak duran kişi, arzu nesnelere anında yararlanmaya ve sonra onları kaldırıp atmaya yönelir ve bu durum piyasalar tarafından hem hazzı hem de demodeliği anlık hale getirecek şekilde değerlendirilir. Geçiciliğin süreklilik üzerinde “stratejik üstünlük” kazandığı belirsizlik koşullarında bağlılıklar, ortaklıklar ve ilişkiler de “gereklikler uyarınca” vazgeçilebilir nitelikte, tüketilecek ve gelip-geçici şeyler olarak görülmekte; aileler tek bir bireyin yaşam süresi içinde pek çok kez kurulma ve dağılma eğilimi taşımaktadır. Temel güven

duygusunun sistemli olarak erozyona uğratıldığı söz konusu koşullarda her türlü süreklilik, gelip-geçicilik ve belirsizlik lehine krizdedir (2000: 160-3, 2005: 190-8).

Bu kriz, Bauman'ın "çağın paradoksu" olarak teşhis ettiği durumun bir bileşenidir: akışkan modern dünyada tehlikelerin farkına varılması, bu tehlikeleri önleme ya da yarattıkları etkinin ağırlığını azaltma konusunda artan bir güçsüzlükle el ele gitmektedir (2005: 228). Kararsız kalmayı ve eylemsizliği pratikte imkansız kılan, ancak eylemliliğin ve tercihte bulunmanın şartlarının da durmaksızın ve çok yönlü bir şekilde değişmekte olduğu geç-modern koşulları bir tür "oyunak zemin"e benzeten Rosa (2013: 117) da, benzer şekilde, tecrübe ve birikimi çaptan düşürürken kararlara dayanak oluşturacak öngörülerde bulunmayı imkansız hale getiren istikrarsız bir dünyada, karar verme ve eylemde bulunmanın özgül güçlüğüne dikkat çeker. Robert Hassan, söz konusu güçlüğün hız koşullarının endemik bir patolojisi olarak "gelecek anksiyetesi" formunda teşhis edilebileceğini belirtir (2009: 107-116). Belirsizlik, güven(ce)sizlik, istikrarsızlık ve gelip-geçicilik, Hassan'a göre de, uzun-vadeli projelere, kişisel taahhütlere, gelecek-yönelimli düşünme ve planlamaya olanak tanımayan hız odaklı toplumun daimi ve genelleşmiş bir nitelik gösteren özellikleri haline gelmiştir. Acil ve önemli sorunlara kısa-vadeli çözümleri zorlayan zaman darlığı tecrübesi de, bir stres ve anksiyete kaynağı olarak kendini toplumun bütün katmanlarında hissettirmektedir. Hassan'a göre, toplumu boydan boya kateden belirsizlik ve buna bağlı olarak yaygınlaşan anksiyete ile bir hız katalizörü olarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki devrim ve neoliberal düzen dolaysız bir şekilde ilişkilidir. Her şeyden önce söz konusu gelişmeler aynı temporal düzlemde yer almakta, sosyal hızlanma zemininde gerçekleşmektedirler. Neoliberalizm, bilgi iletişim teknolojileri ve bunlara eşlik eden bireyci ideoloji sistemik bir güvencesizlik üretmekte, toplumu atomize etme yönünde bir dinamiği de harekete geçirerek sosyal destek ağlarını etkisizleştirmekte; izolasyonun belirsizlik ve güvenli bir gelecek sağlama konusundaki yetersizlik hissi ile birleşmesiyle birlikte anksiyete artık bir sosyal patoloji hüviyetinde varlık kazanmaktadır. Dahası, sistem anksiyetenin kendisini de bir metaya dönüştürerek farmakolojik müdahaleler ve danışmanlık hizmetleri içeren süreçlerden oluşan bir "anksiyete endüstrisi" üretmekte, yani kar arayışıyla kendi yarattığı patolojilerden de beslenmektedir. Söz konusu çerçevede anksiyete gibi sosyal patolojiler, bağlamında meşrulaştırıcı bir söylemin de varlık kazandığı birer endüstriye dönüştürülerek anlamlandırılır hale gelmektedir. Hassan'a göre anksiyete, şu şartlarda, sadece hız koşullarındaki "bilinmezlik" ya da "öngörülemeyen" karşısında hissedilen güçsüzlük ve çaresizliğin psikopatolojik dışavurumu olmakla kalmaz, daha genel olarak hızın ekonomi-politiğinin kültürel koşullarını da oluşturur.

Hız, çok yönlü toplumsal sonuçları ile beraber belirsizlik üzerinden kodlandığında, geleceğin "çekildiği" ve "görüş ufkunun daraldığı" bir temporaliteyi ifade etmektedir. Başka türlü söylenecek olursa; dikkatler "gelecek zaman" boyutu ile olan ilişkinin başkalaşımı üzerinde yoğunlaştırıldığında hız, belirsizlik semptomu ile gündeme gelmektedir. Hızın "şimdi"de meydana gelen başkalaşıma odaklanan bir okumasında ise vurgu dolaylısılığa ve anlık zaman'a kayar. Bir başka deyişle, hızın bir diğer semptomatik görünümü kendi üzerine kapanan, zamansızlaşmış bir "şimdi"nin ortaya çıkışıdır.

2- Anlık Zaman ya da Zamansızlaşmış Şimdi: Dolaylısızlık

Modernlik sürecinde hız nosyonu etrafında gelişen söylemlere ve hızın kültürel anlatılarına yönelik incelemesinde John Tomlinson (2007), söz konusu dönemde ortaya çıktığını gözlemlediği üç farklı hız anlayışını ayırt eder: makine hızı, kuralsız hız ve dolaylısızlık hali. Modernliği sembolize eder hale gelmiş makinelerin (tren, telgraf ve endüstriyel üretim teknikleri özelinde ulaşım, iletişim ve üretim teknolojileri) kapasiteleri tarafından üstlenilen *makine hızı*; doğanın mekanik olan tarafından ele geçirilmesi, açık-uçlu ilerlemeye olan sorgusuz inanç, kapitalist pazar ekonomisinin durdurulamaz ilerleyişi, kırdan kente geçişin kültürde yarattığı değişim gibi, modernliğin temel parametrelerini oluşturduğu düşünülen gelişmeler arka planında ortaya çıkan bir anlatıdır (2007: 9). Simgesel figür ve olguları arasında Fransız kent planlamacısı Le Corbusier (2007: 32-6) ile bir üretim süreci modeli olarak Taylorizmin (2007: 28-9) yer aldığı bu anlatıda

hızlanma, ekonomik büyüme ve gündelik hayatın maddi gelişiminin birincil koşulu olarak rasyonel ve ilerlemeci terimlerle değerlendirilir. Hız, genel bir anlamda, sosyal süreçlerin rasyonel ve kontrollü bir düzenlenmesini içerir ve hızın kültürel anlamı, akla ve ilerlemeye duyulan ideolojik bağlılık temelinde biçimlenir. Bir başka deyişle, makine hızı basitçe makine teknolojilerinin sosyal ve ekonomik süreçlere uygulanmasından daha fazlasını; söz konusu uygulamayı temellendiren genel tutumun kendisini ifade etmektedir: hız burada, sosyal ve ekonomik gelişmişliğin birincil *göstergesi* olarak kültürel bir değer yüklenir (2007: 20-3). *Kuralsız hız* ise, Tomlinson'a göre, mekanik modernlikteki hızın rasyonel-ilerlemeci olmayan bir diğer anlatısı; makine hızının akıl, ilerleme ve kontrol terimlerini konu dışı bırakan bir kültürel etkisidir. Bu anlatıda hız artık "hayata mümkün olduğunca çok şey sığdırmak" (2007: 53) esasınca tensel-estetik deneyimler, heyecan ve coşku, "adrenalin", riskler, tehlikeler ve hatta şiddet terimlerine konu olur. İtalyan fütürist F. T. Marinetti bu anlayışın simgesel figürüdür (2007: 44-6); aynı anlayış popüler kültürde ve gündelik hayatta sıkça rastlanan "hızlı yaşa genç öl" türünden sloganlarda da kendini ele verir (2007: 53). Bir tutku konusu ve "kendinde değer" haline gelen hız, vaat ettiği dinamizm, enerji ve haz ile birlikte artık bir "ihlal ve özgürleşme" nosyonu olarak kutsanır. Hızın ihlal ve özgürleşme üzerinden bu kavranışı, Tomlinson'a göre, kültür endüstrisinin ve tüketici kapitalizminin talepleri bağlamında anlaşılmalıdır; burada söz konusu olan, "bir haz sisteminin bir gereklilikler sistemi ile birleşmesidir" (2007: 52). Kuralsız hız, makine hızını ortadan kaldırıyor değildir; bilakis, etkileri itibarıyla daha baskın bir anlatı olan makine hızı ile endüstriyel kapitalist modernliğin düzen-karmaşa diyalektiğinde bir arada varlık kazanır (2007: 64-5).

Makine hızı ve kuralsız hızdan izler taşımakla birlikte onlarla kesintisiz bir süreklilik oluşturmayan *dolayısızlık hali* ise, hıza ilişkin daha önceki varsayımların altını oyan ve cari kültürel terimleri dönüşüme uğratan yeni bir durumu tanımlar (2007: 10). Tomlinson, kavram olarak "dolayısızlık"⁴ birbiri ile ilişkili iki anlamına dikkat çekmektedir: dolayısızlık, mekana ilişkin olarak yakın, yakınında, yanında, aracı etkenlerden bağımsız olma, doğrudan ilişkililik ya da bağlantılılık gibi anlamları çağrıştıran; zaman ile ilişkili olarak ise ivedilik, anılık, anlık, an'a özgü olan, müddet ve ardışıklığın var olmaması gibi anlamları barındırır. Hız, dolayısızlığın zamana ilişkin bu ikinci anlamı ile ilişkili görünse de, Tomlinson, teşhisi yapılan durumun anlaşılmasının her iki anlamın da dikkate alınmasını zorunlu kıldığını vurgular. Söz konusu durum, ilk olarak, bir "an kültürü" düşüncesini çağrıştıır: hızlı ulaşım, iletişim ve dağıtım, hazların anlık tatmini ve her yerde(n) anlık erişilebilirliği kanıksamış bir kültür. İkinci olarak, bir aracısızlık hali, bir "yakınlık kültürü" düşüncesini çağrıştıır: burada dolayısızlık durumu sadece hızlanmaya değil; uzaklık, mesafe ve ayrılığı hükümsüz kılan kültürel deneyimin ayırıcı bir niteliğine işaret eder. Bu nitelik, kendisini, gittikçe başkaları ile bağlantılı hale gelme hissinde, kısa-vadeli plan ve uğraşlar yönündeki zorlayıcılıkta ve yaygın aciliyet duygusunda ele verebilir. Bütün bu koşulları birbirine bağlayan nokta, Tomlinson'a göre, *aracı unsurun* genel anlamda çözülmüş olmasıdır. Aracılık, esasen, tarihsel olarak şimdi'yi sonra'dan, burada'yı başka yer'den, arzuyu onun tatmininden ayıran *mesafenin* ifadesidir. Bu mesafe, kapanması yönünde "ilerleme olarak hız"ı motive eden meydan okumanın kendisidir de. Söz konusu mesafenin kapanmış olması durumunu ifade ediyor ise, dolayısızlık, mekanik hız çağının terimin her iki anlamında da sonunu temsil etmektedir: hem bir amaç hem de sonuç olarak (2007: 74).

Makine hızı ve kuralsız hız, mesafenin üstesinden gelme yönünde istenç, güç ve gayret içeren hamasi ve coşkunun bir yönelim barındırır: burada ile orada, şimdi ve sonra, arzu edilen ile elde edilmesi umulan arasındaki mesafe; aşılması yönünde bir iradenin, bu doğrultuda sarf edilecek bir gayretin ve geleceğe dönük planlama ve düzenlemelerin konusu olarak halen mevcut ve geçerlidir. Hızın *yakınlık* ve *anındalık* ile ikamesini temsil eden dolayısızlık hali ise, mesafenin artık kaybolduğu bir koşulu tanımlar. Mesafenin kaybolması olarak dolayısızlık, kavramsal olarak, araçların "aradan çekildiği" ya da gereksiz hale geldiği bir *aracısızlık* durumunu ima eder ve söz

⁴ Orijinal terim "immediacy", Tomlinson'un analizinde yüklenen özgül içerik de dikkate alınarak bu makalede "dolayısızlık" olarak karşılanmıştır.

konusu durum, Tomlinson'a göre, yeni medya ve iletişim teknolojileri ile mümkün olabilmiştir (2007: 91). "Aracılığı hükümsüz kılan bir aracı" olarak iletişim teknolojilerinin işgal ettiği paradoksal konuma da dikkat çeken Tomlinson, neredeyse "ikinci doğa" haline gelmiş olan söz konusu teknolojilerin, gündelik hayata derinlemesine nüfuzları ve ürettikleri gerçeklik tecrübesinin bir sonucu olarak, yerine getirdikleri aracılık işlevinin fark edilebilmesinin neredeyse özel bir dikkati gereksinir hale geldiğini belirtmektedir (2007: 97-101). Gerçekten, kablosuz ağ, mobil telefonlar, anlık görüntülü iletişim, elektronik posta, arama motorları, online alışveriş, sosyal paylaşım siteleri ve sosyal medya, bloglar, ağ platformunda radyo ve televizyonlar, online habercilik, vb. gibi olgular, medya ve telekomünikasyon teknolojilerinin gündelik yaşam dünyasına artan nüfuzunun ve entegrasyonunun örneklerini oluşturmakta ve dolayısızlık halinin teknik bağlamına işaret etmektedir. Stephen Kern, dikkatlerin henüz 1889 gibi erken bir tarihte telgrafın mümkün kıldığı "eşzamanlı deneyim"e odaklandığını belirtir; söz konusu bağlamda telefonun etkisi daha da büyük olmuştur (2013: 122-4). Hem uzamsal hem de zamansal yönleri olan bu "eşzamanlılık deneyimi", içinde bulunulan dayatmacı iletişim çağında "şimdi"yi hem uzamda genişleyen hem de tüm dünyadaki olayları kapsayabilecek olan genişmiş bir zaman aralığı olarak yeniden kurmuş ve "(h) iç bir yeni teknoloji, geçmiş ve gelecek deneyimini bu bütünsellikle kıyaslanabilir ölçüde değiştirmemiştir" (2013: 450). Hızın bu yeni kültürü, gündelik deneyimin yeni medya ve telekomünikasyon teknolojileri ile iç içeliğinden bağımsız düşünülemez; dolayısızlık, söz konusu bağlamda, yeni medya ve iletişim teknolojilerinin makine hızının endüstriyel temellerinin yerini almaya başladığı, yeni bir teknolojik temele eşlik eden bir kültürel ilkedir. Bununla birlikte Tomlinson, tek faktöre dayalı bir analiz ya da bir tür teknolojik indirgemecilik önermediğinin altını da önemle çizer: bir kültürel durum olarak baskın hale geldiğini öne sürdüğü dolayısızlık halinin, yeni medya ve iletişim teknolojilerinin bütün boyutları ile dönüşüme uğrayan (küreselleşen, üretim, çalışma ve tüketim biçimi ve ilişkileri değişen, yeni kültürel hassasiyetler, gereklilikler ve aynı zamanda patolojiler üreten) modernliğin ve geç kapitalizmin daha geniş bağlamında ele alınması durumunda kavranabileceğini belirtir (2007: 75).

Manuel Castells'in iyi bilinen "ağ toplumu" analizi bu türden bir kavrayışın ve Tomlinson'ın yarı-fenomenolojik incelemesinde ana hatlarını belirlediği, hızın yeni bir söylemi olarak "dolayısızlık hali"nin etkili bir anlatımını – ve örneğini – vermektedir. Castells'e göre, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişmelerle bağlantılı olarak insan zamanı da dönüşüme uğramış, ağ toplumu ya da *akışlar uzamının* gelişimine koşut olarak yeni bir zaman rejimi belirmeye başlamıştır (2008: 571-2). Endüstriyel kapitalizmin gelişimi açısından kilit önemde bulunan ve modernlik süresince uzamı ve toplumu domine eden çizgisel, geri çevrilemez, ölçülebilir ve öngörülebilir "saat zamanı" ağ toplumunda parçalanmakta ve yerini Castells'in "zamansız zaman" olarak adlandırdığı yeni bir temporaliteye bırakmaktadır (2008: 575-7). Ağ toplumunun özgül dinamikleri ve esnek kapitalizmin mantığıyla örtüşen *zamansız zaman*, yeni telekomünikasyon teknolojilerinin mümkün kıldığı bir hız ile sınırlarına dek sıkıştırılmış, zaman *sirasının* kaybolarak yerini eşzamanlılığa bıraktığı bir zamana; böylelikle de zamansallığın kendisinin ortadan kalktığı bir duruma göndermede bulunur. Castells'e göre telekomünikasyon, elektronik medya, enformasyon paradigması ve ağ toplumunun özellikleri olguların sıralamasında sistemli bir düzensizlik yaratır ve bu düzensizlik "olgunun ortaya çıkışının sıkıştırılması, anlık olmanın amaçlanması ya da sıralamada düzensiz kesintiler yapılması" gibi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir (2008: 612-3). Enformasyonun küresel çaptaki hızlı hareketi ile kültürel ifadelerin daha önce görülmemiş bir zamansal yakınlık kazanması, yeni interaktif iletişim teknolojileri ile gerçek zamanlı iletişim imkanlarının artması, yine gerçek zamanda işleyen birleşik bir küresel sermaye piyasasının ortaya çıkması; sıkıştırılan, aşılın ve bir kaynak olarak yönetilen zaman olarak *zamansız zamanın* koşullarını oluşturmaktadır. Bu koşullar, zamansal sıralamanın kaybolduğu; olayların sıralamasının kronolojik ritmini yitirerek, yararlarının toplumsal bağlamına dayalı zaman dizileri halinde düzenlenir hale geldiği bir sosyo-temporaliteyi meydana getirir (2008: 610). Castells'e göre "(a)nlık sermaye işlemleri, esnek zamanlı müesseseler, hayat boyunca çalışma süresinde meydana gelen değişimler, hayat döngüsünün bulanıklaşması, ölümün inkar edilmesiyle

ebediyet arayışı, anlık savaşlar, sanal zaman kültürü, bunların hepsi de ortaya çıkışlarıyla birlikte zamanları sistematik olarak karıştıran temel olgular, ağ toplumunun nitelikleridir” (2008: 613).

Jonathan Crary için de, benzer şekilde, 7/24 ağları “zamansız bir zamanı ilan eder, maddi ya da teşhis edilebilir hudut çizgilerinden çıkarılıp alınmış bir zamanı, silsilesiz ya da tekrarsız bir zamanı”. “Buyurgan indirgeyiciliğiyle, bir mevcudiyet halüsinasyonu (...); aralıksız, pürüzsüz işleyişlerden oluşan değiştirilemez bir daimilik halüsinasyonu” yaratan bu “imkansız zamansallık”; “(b)ulanık, dolambaçlı dokularıyla insan zamanının zayıflığı ve yetersizliğine yönelik bir kınama ve itirazdır. Her tür aranın ya da değişkenliğin önemini ya da değerini silip atar. Daimi erişimin rahatlığını müjdelemesi, binlerce yıl boyunca pek çok kültürün hayatına şekil vermiş olan periyodikliği iptal ettiğini gizler (...)” (2015: 39). Böylelikle yerel zamanların kronolojik ardışıklığının yerini, hemen her türden etkinliği interaktif hale getiren teknolojilerce mümkün kılınan küresel bir zamanın anındalığının almakta olduğu yeni bir yüzey belirir (Virilio, 2003: 113). Zamansal sıralamanın ya da ardışıklığın zamansal yakınlık, eşzamanlılık ve *an* lehine bertaraf edildiği bu yeni yüzeyde, doğrusal nedensellik örüntüsü de dönüşüme uğrar. John Urry, söz konusu bağlamda, küresel enformasyon akışının anlık ve eşzamanlı bağlantısallığının, neden ile sonucun temporal ayrımı ile karakterize olan saat zamanının ardışıklığı varsayan çizgisel mantığını geçersizleştirdiğini öne sürmektedir (2000: 123). Artık belirleyici olan, zamanda ve mekanda birbirini izleyen münferit parçalar değil fakat eş/gerçek zamanlı olarak bir araya toplanan enformasyon bütünüdür (Adam, 1990: 159, Urry, 2000: 123); dolayısı ile küresel çapta mobilize olan her bir enformasyon parçasının diğerleri ile değişken ve geçici olmakla birlikte eş/gerçek zamanlı bir bağlantısallık içerisinde bulunduğu bütünsellik koşullarında, neden ile sonucu birbirinden ayıran ve öncelik-sonralık sırasını varsayan bir nedensellik anlayışı da geçerliliğini yitirir. *Anlık zamanda* doğrusal nedensellik yerini, iletişim ağlarının “gerçek zamanlı geribildirim döngüleri”ne (Hope, 2011: 531) bırakır. Olayların (özellikle finansal, siyasi, diplomatik ve askeri gelişmeler) meydana gelme süreci ve gelişimi, onların medyadaki dolaylanmalarından kolayca ayrılamaz bir hal alır; belirli bir olayın medya aracılığıyla temsili, uydu bağlantılı yayıncılık ve bilgisayar tabanlı çeşitli iletişim teknolojilerini içeren gerçek zamanlı bir küresel medya döngüsü üzerinden olayın kendisini geri-besler hale gelir. Küresel haber akışı ile uyumlu zaman pratiklerine tabi döviz piyasaları örneğinde, dünyanın dört bir yanından “oyuncular” piyasa işlemleri ve ilgili verilere ilişkin enformasyon akışını bilgisayar ekranlarından aralıksız ve gerçek zamanlı olarak takip ederek alım-satım işlemlerini gerçekleştirirler. Söz konusu ortamda, işlemlere kaynaklık eden enformasyonun doğruluk değeri herhangi bir dışsal gerçekliğe referansla belirlenmez; ekranlara yansıyan materyal, önceki materyale kıyasla daha “yeni” olması koşuluyla “enformasyon” olarak değer yüklenir ve güncel haber akışı, piyasa verileri ve kur dengelerinin birbirini geri-beslediği bir döngü içerisinde işlemselleşir (Cetina, 2005: 40-3, Hope, 2011: 531-2).⁵ Küresel ve bütünsel eşzamanlı iletişim ağları ve enformasyon akışlarının ürettiği bu döngüler, olayların tarihselliğini, ardışıklığını ve buna bağlı neden-sonuç ilişkisi örüntülerini global bir şimdi’nin geribildirimli döngüsellikinde geçersiz kılar ve adına “gerçekliğin kapalı-devre inşası” denebilecek bir sürecin temporal koşullarını oluştururlar.

François Hartog, söz konusu bağlamda, yeni iletişim teknolojileri tarafından mümkün kılınan ve aynı anda hem her şeye (bütün zamansal boyutları bünyesinde toplayan) hem de neredeyse hiçbir şeye karşılık gelen (sadece kendisinden ibaret) bir temporalite olarak “devasa bir şimdi”nin ortaya çıkışını teşhis eder (Jordheim, 2014: 499-501). Robins ile Webster de, gerçek zamanlı ekonomilerin altyapısını oluşturan bilişim tabanlı enformasyon ve iletişim teknolojileri ile zaman bariyerini aşma çabasının bir sonucu olarak varlık kazanan, anlamlı herhangi bir değişim ya da dönüşüm potansiyeli taşımaktan yoksun bir “sonsuz şimdi”ye göndermede bulunur (1999: 230). Carmen Leccardi, aynı bağlamda, eylemin merkezi boyutu olarak görülen bir “mutlak şimdi”den, artık sadece bir *an* olarak kavranan “zamansız şimdi”ye doğru gerçekleşen dönüşüme dikkat çeker

⁵ Finans piyasalarının refleksif yapılanması ile ilgili olarak ayrıca bkz. Elena Esposito, *The Future of Futures: The Time of Money in Financing and Society*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Pub., 2011, s. 99-103

(2003: 34). *Temporal bütünlüğünü yitiren* şimdi, zamansızlaşmış yüzeylerden ibaret çok sayıda parçaya ayrılmış ve hareket içinde birbiri ile ilişkisiz kesitler yığına indirgenmiştir. Bu dönüşüm ile birlikte, denetim kaybı ve kontrol-dışılık gelecek boyutunun ötesine uzanarak şimdi'yi *de* kuşatır hale gelmektedir: içinde olasılıklar barındırmayan bir temporalite olarak zamansızlaşmış şimdi, değerlendirme ve buna dayalı eylemlilik için kendisine tutunulacak mutlak boyut olma özelliğini de yitirir (2003: 36). Hassan ise, sonsuz akışlar ağında bir noktaya indirgenmiş olan bireyin çoklu talepler karşısındaki *yön kaybı* ile karakterize olan, yoğunlaştırılmış bir “hiper şimdi”ye atıfla şimdi'deki dönüşüme işaret eder (2009: 103-4, ayrıca bkz., 2003: 138-9). Aynı bağlamda Franco Berardi, sınırsızca ivmelenebilen bir alanın hızını, ağ üretkenliğinin ritmini takip etmek zorunda kalan bilişsel ve duygusal donanımın, aşırı üretkenliğin gerilimi altında dağılmakta olduğu (2014: 71) gözleminde bulunur: “(e)nformasyon uyarılarının sonsuz hızına maruz kalan zihin, ya panikle ya da duyarsızlıkla tepki verir” (2014: 34). Bellekler de “bir gereksiz eşyalar toplamına, her yerden akıp gelen imgelerle dolu bir yığına; kullanılmış, dikkatsizce bir araya getirilmiş, kötü durumda simgelerle dolu bir yığına” (Virilio, 2003: 40) dönüşür.

Helga Nowotny, tarihte şimdi'nin anındalığını aşma becerisinden yoksun olduğu söylenebilecek bir insan topluluğunun mevcut olmadığı gözleminde bulunur (1975: 328; Adam, 1990: 134). Oysa “an'ın tiranlığı” (Eriksen, 2001), mevcut temporal düzende, ebediyeti dahi geçici olanda içerimleyecek kadar ileri gitmiştir. Castells'e göre *zamansız zaman*, örneğin, aynı anda hem geçici hem de ebedi olanın zamanıdır: ardışıklığın bertaraf edilmesi zamanın farksızlaşmasını, bu da beraberinde ebediliği getirir. Yine her düzenleme o anın gerektirdiği belli bir bağlama ve amaca tabidir ki bu da geçiciliğin doğmasına neden olur (2008: 610-3). Crary ise söz konusu durumu “etkisiz kılınmış ve harabe bir artzamanlılık” terimleri ile değerlendirir (2015: 62); bu zamansallıkta “yeniliğin (...) aldığı biçim, mevcut güç ve denetim ilişkileri bilfiil aynı kalırken, sürekli bir yeni simülasyonu”ndan ibarettir (2015: 48). Zamansallığın kendisini yeniden tanımlamaya açan bu kavrayışlar, hızlanmanın doğasına ilişkin bir diğer içgörünün anlaşılmasını da kolaylaştırır: nihai sınırlarında anlamlı bir değişim ya da dönüşümü, hatta eylemliliği içermeyen, bir tür durağanlığa ve atalet haline karşılık gelmeye başlayan hız. Virilio, söz konusu bağlamda, hızın bedensel ve uzamsal deneyimin gerçek dünyasında, “geçmiş dönemlerde” kaldığını yazar (2000: 75-6); ona göre “an'ın çölüne indirgenmiş” (2006: 145) bir dünyada “hızın ekstrem şiddeti ile kendinden geçen bizler bir yere gidiyor değiliz; sadece süratin *boşluğu* lehine yaşamdan vazgeçmekteyiz” (2000: 76) (italik orijinal). Şu koşullarda anlık zaman, hızın kendisini dahi “askıya alan” bir temporaliteyi, bir sonsuz atalet durumunu tanımlar hale gelmektedir.

Zamansal sıralama ve ardışıklığın konu dışı olduğu anlık zaman ya da zamansızlaşmış şimdi, böylelikle, bir sorunsal olarak hızlanmanın, zamansallığın kendisine ilişkin bir sorunsala evrildiği bir bağlamı da gündeme getirmektedir. Hızlanmanın zamansallığın tekil ya da homojen doğasına yönelik bir soruşturmayı gündeme getiren bağlamı ise “eşzamansızlık” olarak kavranışında ortaya çıkmaktadır.

3- Toplumsal Desenkronizasyon ya da “Eşanlı Eşzamansızlıklar”

Mekansal sınırlamaların ötesinde küreyi eşzamanlı olarak birbirine bağlayan ağ ortamının (ya da Castells'in tanımladığı biçimiyle “akışlar uzamı”nın) temporal koşulları, ilk bakışta, eşi benzeri görülmemiş bir küresel senkronizasyon sürecine işaret ediyor görünmektedir. Bununla birlikte, Hartmut Rosa, modernliğin kurucu bir unsuru olan hızlanmanın, geç modernlikte toplumsal senkronizasyon yönündeki gerekliliğin artık karşılanamaz hale geldiği kritik eşiği aştığını öne sürmekte ve söz konusu sürece koşut olarak *desenkronizasyon* ya da *zamansal uyumsuzluk* doğrultusundaki dinamiklerin de işlerlik kazanmakta olduğunun altını çizmektedir (2013: 20). Desenkronizasyon, Rosa'ya göre, çeşitli düzeylerde ve biçimlerde ortaya çıkar: ilk olarak, hızlı kurumsal ve kültürel değişim ve göç gibi durumlarda “değişimin hızına ayak uyduramama” ekseninde gelişen sosyal uyum sorunlarında örneklenen; sistemsel/yapısal temporal kalıplar ile aktörlerin/öznelerin temporal kalıpları arasındaki ayrışmanın bir sonucu olarak meydana gelebilir. Yapı-aktör düzeyinde beliren desenkronizasyonun bu formunda eşzamanlama, aktörlerin yeni

temporal koşulları içselleştirmeleri ya da kurumsal değişimlerin daha esnek düzenlemelerle gerçekleştirilmesi yoluyla sağlanabilir. İkinci olarak, yapı-aktör desenkronizasyonunun sonucunda gelişebilen; gündelik, biyografik ve tarihsel zaman perspektiflerinin aktör düzeyinde ayrışması ve uyumsuzluğu söz konusu olabilir ve bu, bireylerin kendilerini zamanlarına yabancılaşmış hissettiği ve yaşam sürelerini anlamlı bir anlatıya dönüştürme yönündeki becerilerini yitirdikleri bir durumu tanımlar (2013: 17-8). Richard Sennett, örneğin, “(y)eni kapitalizmin zaman boyutu(nun), insanın karakteri ile bu karakterin süregiden bir anlatıya dönüşmesini engelleyen çılgın zaman deneyimi arasında bir çatışma yarattı(ğını)” (2002: 30) gözlemler; zira “(a)nlattının ilerlemesi, en basit haliyle, hadiselerin zaman içinde birbiriyle birleşmesi, deneyimin birikmesidir” ve “(z)aman çerçeveleri kısa ve dengesiz olan kurumlar”, “insanları *anlattının ilerlediği* duygusundan mahrum bırakır” (2009: 128) (italikler orijinal).

Desenkronizasyonun üçüncü bir formu ise, Rosa’ya göre, ekonomi, bilim ve teknoloji gibi kurumlarda meydana gelen gelişmelerin hızının, söz konusu gelişmelere ilişkin siyasal yönlendirme ve eğitsel, hukuksal ve legal düzenlemelere imkan tanımayacak ölçüde yüksek olması durumunda örneklenen; toplumun farklı kurumları arasındaki ritim farklılıklarında, sistem düzeyinde ortaya çıkar. Sistem düzeyinde gerçekleşen desenkronizasyonda herhangi bir toplumsal kurumdaki hızlanma, aynı işleyiş hızına sahip olmayan diğer kurumlar üzerinde “temporal yan etkiler” doğurabilmektedir. İşlemlerin dünya çapında mikrosaniyeler içerisinde gerçekleştirildiği finans piyasaları ve enformasyon akışı, örneğin, artık siyasal ve hatta kısmen legal kurumların düzenlemelerine imkan tanımaz; yapı-aktör düzeyindeki bir eşzamanlamayı *da zora sokar* (2013: 18-9). David Harvey, söz konusu bağlamda, “Wall Street tarafından belirlenen zamansal uf(kun)”, “toplumsal ve ekolojik yeniden üretim sistemlerinin zamanına” duyarlı bir şekilde adapte olamadığını yazar; finans piyasalarının hızı “işçiler (onların iş güvencesi, vasıfları, vs.) ve sosyo-ekolojik yeniden üretimin yaşamsal pratikleri” üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir (2008: 81). Bireyler ve ulus-devletler, benzer şekilde, global modernlikteki bu işlem hacmi için fazla yavaş kalır; eğitim, siyaset ve hukuk gibi kurumlar da artık “çağın hızına” ayak uyduramaz hale gelmiştir (Rosa, 2013: 19, Kessler, 2012: 85-7).

Bu durum, Rosa’ya göre, geç modernlikte yapı ile kültür arasında mevcut olan daha derin bir zamansal uyumsuzluğun görünümleridir; geç modernliğin yapısal süreçlerinin, anlamın kültürel kaynakları için fazla hızlı olmasının sonuçlarıdır. Sistemsel gelişme ve eylem süreçleri, siyasal yönlendirme ve karar alma süreçlerinden bağımsızlaşmış ve siyasetin kendisi de, anlamını tayin eden kültürel dayanaklardan yoksun bırakılmıştır: artık “hakkında karar verilecek” bir şey yoktur (2013: 274). Virilio’ya göre “olası ilerlemeler, sisteme müdahale etmekte karar vermesi için insana tanınan süreyi ortadan kaldırmak ya da çok azaltmak” sonucunu beraberinde getirir; çağımızda şahit olunan şey, “diğerlerinin *otomasyon* olarak adlandırmayı tercih ettikleri, aslında *eylemin* paradoksal bir *küçültülmesi*”dir (1998: 133-5) (italikler orijinal). “Karar verme süresinin nasıl azaltılacağı, derin derin düşünme ve ölçüp tartma uğruna heba edilen zamanın nasıl ortadan kaldırılacağı hakkındaki araştırmalara her yıl milyarlarca dolar harcan(dığı)” gözleminde bulunan Cray (2015: 48)’ye göre, “beklemesiz bir zaman, talep üzerine bir anındalık, başkalarının mevcudiyetinden yalıtılma yanılması” sunan kapitalizmin 7/24 zamanı, “ritmik bir eylem ve duraksama modeline sahip hiçbir toplumsal davranışla bağdaşma(z)”; “(p)aylaşma, karşılıklılık ya da işbirliğini içeren her türlü toplumsal mübadele buna dahildir”. “Belki daha da önemlisi”, diye yazar Cray, “7/24 doğrudan demokrasinin her biçimi için elzem olan birey sabrı ve saygısını köreltmıştır: başkalarını dinleme sabrını, konuşmak için sıranın sana gelmesini bekleme sabrını. (...) İnsanların bugün – trafik keşmekeşinde veya havaalanı kuyruklarında – fiilen gerçekleştirdiği bir edim olarak bekleme, yanı başınızdakilere karşı hıncınızı ve rekabetçiliğinizi artırmaya yaramaktadır” (2015: 121). Aynı bağlamda Jean Chesneau, “demokrasi, ‘bir zaman sorunu’dur” (2015: 291) diye yazar ve sivil denetimi, kamusal uzlaşmacılığı ve geri çekilmeleri dışlayan “hemen şimdi”nin işlevselliğine dayalı “pazarların” aksine; demokrasi ve “yurttaşlık sorumluluğu”nun “geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki denge” temelinde oluştuğunu ve aralıklara, gecikmelere ve düşünme zamanına saygı zorunluluğunu içerdiğini vurgular (2015: 28-

9). Scheuerman'a göre, geçmişin daha az itimat edilebilir ve geleceğin de daha az öngörülebilir bir hale gelmesi sonucu söz konusu "denge"nin bozulduğu bir temporalitede, tutarlı bir yapı ve anlatı bütünlüğüne dayalı eylemliliğin koşulları da güçleşmekte ve düşünme, başkalarını dinleme ve değerlendirme süreçlerini gereksinen siyasal eylemin kendisi bir "zaman kaybı" olarak değerlendirilmektedir (2009: 296-9).⁶ Siyasallığı, toplumsalı, etiği ve özneliği tehdit eden bu koşullarda "değerlendirme süreçlerine dayalı karar" da yerini, Hassan'a göre, kendisinin "kestirme düşünce" olarak adlandırdığı; eleştirel ve düşünümsel boyutlardan yoksun, anıdalık, yüzeysellik ve üstünkörülükle karakterize olan (esasen bir "eşzamanlama mekanizması" olarak değerlendirilebilecek) bir düşünme biçimi ve tutuma bırakır (2003: 133-142, 2009: 116-122).

Rosa, değişim ve uyumun farklı hızlarda gerçekleşmesine bağlı olarak meydana gelen desenkronizasyon ya da zamansal uyumsuzluğun, yukarıda belirtilenler dışındaki düzeylerde; örneğin farklı sosyal gruplar arasındaki ilişkilerde ve bir arada yaşayan farklı jenerasyonlar arasında da ortaya çıkabileceğini belirtir (2013: 114-5). Aynı zamanda, gerek ileri endüstriyel toplumlarda gerekse yeryüzünün Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölgelerindeki geniş fakat marjinalize nüfus da, belirleyici yapısal ve kültürel gelişmelerden dışlanmışlıklarına bağlı olarak "desenkronize" bir pozisyonadılar. Küreselleşme üzerine analizler, Rosa'ya göre, "eşanlı eşzamansızlıklar"ın hızla arttığı konusunda fikir birliği içindedirler: günümüzde "Taş Devri ile Siber Çağ, aracısız bir şekilde yan yana var olmaktadır" (2013: 19). Castells, söz konusu bağlamda, "(a)slında dünyamızda, insanların çoğu, uzamların çoğu farklı bir zamansallıkta yaşamaktadır. (...) Kuzey İtalya'da ya da Silikon Vadisi'ndeki esnek zaman, ağlar kapsamındaki üretim ya da zaman yönetimi Çin'de ya da Güneydoğu Asya'da vardiyalı üretim bantlarında çalışan milyonlarca işçi için pek az şey ifade ed(er)" (2008: 613) diye yazar; küresel düzeyde "(s)eçilmiş işlevler, bireyler zamanı aşarken, daha alt seviyedeki faaliyetler, boyunduruk altındaki insanlar zamanla birlikte hayatlarını sürdürürler"; zira "(y)eni toplumsal yapının belirlemekte olan mantığı, sıralı bir olaylar dizisi olarak zamanı sürekli yerinden etmeye çalışırken, toplumun büyük bölümü, küresel olarak karşılıklı bağımlılığın hakim olduğu bir sistemde yeni evrenin kıyısında kalmıştır. Zamansızlık, zamana zincirlenmiş yaratıkların ağıtlarının hala duyulabildiği, zamanın boyunduruğu altındaki limanlarla çevrili bir okyanusta seyretmektedir" (2008: 615-6). Bauman, aynı bağlamda, "yeni yüksek hız dünyasında" yersiz-yurtsuz küresel seçkinler ile "yerelliğe çakılı kalanlar" arasındaki büyüyen ayrıma dikkat çeker ve zamansal/mekansal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla sıfırlanmasının, insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırma yönünde bir eğilimi ortaya çıkardığını (2012: 25) vurgular. Dünyanın varlıklı ve yoksul kesimleri arasındaki ayrım, daha temelde sosyal tabakalaşmanın kurucu dinamikleri, mekansal olduğu kadar temporal bir farklılaşmayı da içermekte ve açığa vurmaktadır (Hope, 2011: 528).

David Harvey, oldukça temel bir düzeyde, "insan topluluklarında zaman tertiplerinin" hayatta kalmaya yardımcı olan biyolojik, toplumsal ve kültürel "saatleri" içeren bir çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir (2008: 258). Castells'e göre de, insanların deneyimlediği bütün zamanları ifade etmeyen "(z)amansız zaman, akışlar uzamına aittir"; "dünya çapında birçok mekanda ise çeşitli kesimlerden oluşan toplumumuzu maddi olarak yapılandıran ve yapıbozumuna uğratan zaman disiplini, biyolojik zaman ve toplumsal olarak belirlenmiş sıralanmalar geçerlidir" (2008: 615). Helge Jordheim, söz konusu bağlamda, esasen eşzamanlılığın kendisinin hiçbir zaman "hazır" ya da "verili" olmadığını; toplumsal, kültürel, epistemolojik, politik ve ideolojik düzlemlerde tezahür edebilen zamansal uyumsuzlukları düzeltme, uyarılma ve denetleme çabasında bir dizi kavramsal,

⁶ Mevcut durumu kurumsal siyasetin bir krizi olarak değerlendiren Laux'a göre, sistemsal desenkronizasyonun bir sonucu olarak sosyal gelişmeleri düzenleme ve yönlendirme kapasitesini yitiren ve hareket alanı daha hızlı sistemlerde gerçekleşen süreçler karşısındaki tepkisellikle sınırlanmış olan siyaset; demokratik kurum, süreç ve organizasyonların etkisizleşmesine koşut olarak daha uyarlanımcı, deneysel/geçici ve keyfi bir politik eylemlilik biçimini talep eder hale gelmiştir. Bkz. Henning Laux, "The Time of Politics: Pathological Effects of Social Differentiation", *Time & Society*, 2011, 20(2), s. 237. Söz konusu bağlamda ayrıca bkz., Hartmut Rosa, "The Speed of Global Flows and the Pace of Democratic Politics", *New Political Science*, 2005, 27(4), s. 449-454. Ayrıca bkz., Robert Hassan, "Network Speed and Democratic Politics", *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*, 2008, 64(1): 3-21. Ve Robert Hassan, *Empires of Speed: Time and the Acceleration of Politics and Society*, Leiden: Brill, 2009, s. 151-235.

lengüistik ve teknolojik senkronizasyon pratiğinin ürünü olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (2014: 505-6). Buna göre zaman; hareketleri kontrol etme, hızı ve ritmi ayarlama, başlangıçları ve sonları tayin etme gibi, nasıl organize edileceğine ilişkin birtakım pratikler içeren bir “iktidar meselesi”dir ve zamanı yapılandırma, düzenleme ve senkronize etme kaçınılmaz olarak çelişkiler, karşıtlıklar, çatışma ve mücadeleler barındıran bir süreçtir (2014: 509-10). Castells, aynı olguya atıfla, “zaman (...), olguların sıralanması konusunda birbirine karşıt konumda yer alan toplumsal çıkarların etkisi olarak anlaşılan, çatışmalı farklılıklara tabi(dir)” diye yazar; “(m)ekanlar ve yerellikler, akışlar uzamına içkin toplumsal çıkarlar üzerinde kontrol sağlamayı amaçlar”. Dolayısıyla akışlar uzamındaki “zamansızlığın mantığı, toplumda direnişle karşılaşmaksızın ortaya konmaz” (2008: 616-7).

Hızlanma, toplumun çeşitli düzeylerinde ve farklı şekillerde “eşanlı eşzamansızlıklar” üretmekte ve bu yönü ile ele alındığında zamansallığın homojen olmayan, *çoğul* doğasına ve toplumsal *eşitsizliğin* temporal bağlamına olduğu kadar, zamanın güç ilişkileri ve iktidar pratiklerinde içerimlenen boyutuna da ışık tutmaktadır.

Sonuç Yerine: Semptomları Okumak

Belirsizlik, dolaylılık ve eşzamansızlık, eleştirel hız teorilerinin geç-modern temporal koşulları analizinde beliren temel izlekleri, hızın semptomlarını ifade etmektedir. Hız, özellikle belirsizlik ve dolaylılık üzerinden okunduğunda; ilkinde zamansal olarak, ikincisinde ise uzamsal olarak genişleyen (Kern, 2013: 141) bir “şimdi”de temsil olunan temporal daralma ile ilişkili hale gelir ve yine ilkinde zamansal sürekliliğin, ikincisinde ise zamansal sıralamanın ya da zamansallığın kendisinin sorunsallaştığı bir bağlama işaret eder. Eşzamansızlık üzerinden yapılan bir okuma ise, geçmiş-şimdi-gelecek boyutları arasındaki ilişkinin problematikleşen doğasına göndermede bulunan her iki sorunsalın da çözüldüğü üçüncü ve yeni bir sorunsal alanı açar: tek değil fakat her biri kendi içsel sıradüzeni ve ritmini gözetken *çoğul* zamansallıklar. Desenkronizasyon olarak hız, hız paradigmasında yaygın bir şekilde paylaşılan tekil ve homojen bir temporalite anlayışının ötesine uzanmaya imkan veren bir bağlamı oluşturur ve hızın kapsamlı bir analizi, söz konusu bağlamda ele alınması temelinde mümkün görünmektedir. Bir başka ifade ile bu, paradoksal olarak, hızın anlaşılmasının hız paradigmasının ötesine geçmeye imkân veren bir kavrayış temelinde mümkün olabileceği anlamına gelmektedir. Daha ihtiyatlı bir yaklaşımla, hızın *eşzamansızlık* üzerinden yapılacak bir okumasının (zamansallığın asli doğasını temsil ettiği iddiasından bağımsız olarak), geç-modern temporal koşulları anlamada daha kapsamlı bir tartışma alanını kuşattığı öne sürülecektir.

İlk olarak, eşzamansızlık, söz konusu semptomlar içinde diğer ikisini de açıklamada ve bu sayede hız fenomeninin çok katmanlı bir ele alınışının koşullarını oluşturmada en elverişli olanıdır. Desenkronizasyon bağlamında *dolaylılık*, belli bir toplumsal düzeyde işleyen münferit bir temporalite olarak dikkate alınır ve geç-modern zamansallığın “hız katalizörü” olarak diğer temporalitelerle ilişkisinin analizine de alan açan bir okumanın imkanı oluşur. Yine, *belirsizliğin* hızlanmanın sadece doğrudan değil, desenkronizasyonun bir etkiselliği; dolaylı bir sonucu olarak da değerlendirilebilirliği gündeme gelir. Sermayenin küresel hareketinin yerel kurumlar üzerindeki yıkıcı etkisi ve prekerleşme koşullarına içkin belirsizlik söz konusu olduğunda bu yorum özellikle geçerli görünmektedir.

İkinci olarak, daha önce de belirtildiği üzere, hızın eşzamansızlık nosyonu temelinde bir okuması, geç-modern zamansallığın homojen olmayan yapısını ve içerdiği *çoğulluğu* ve katmanlılığı kavramaya imkan verir. Castells, modernlik sürecinde zamanın mekanı dönüştürerek ona “boyun eğdirmesinin” ardından şimdi mekanın yeniden belirleyici bir konuma geçtiğini ve bu durumun kendini farklı zamansallıkların mevcudiyetinde ele verdiğini gözlemlemektedir: “Toplumlarımızdaki hakim eğilim, uzamın tarihsel intikamını, zamanı farklı hatta uzamsal dinamiklerle de ters düşen bir biçimde yapılandırmasını gözler önüne serer. *Akışlar uzamı*, (...) olayların sıralamasını bozup, onları eşzamanlı hale getirip, ebedi geçiciliği toplumda hakim kılarak zamanı çözer. Dağınık, parçalanmış, bağlantısız mekanların *çoğul uzamı*, en ilkelinden, doğal

ritimlerin hakimiyetinden, en katisına, saat zamanının tiranlığına dek çok farklı zamansallıklar sergiler” (2008: 615) (italikler eklendi). Geç modern zamansallığın çoğul ve katmanlı yapısının anlaşılması, bizzat hızın anlaşılması açısından da elzem görülebilir; hızlanmanın kendisi, zamansallığın daha önce görülmemiş ölçüde parçalı, çoğul ve heterojen bir yapıya bürünmesinin bir koşulu olarak değerlendirilebilir. Bu, hızlanmanın bir sistemik desenkronizasyon meydana getirme kapasitesi ile ilgilidir. Bir başka deyişle, hız ve çoğul zamansallıklar birbirini dışlayan değil bir arada var olan, birbirini hazırlayan fenomenler olarak anlaşılabilir ve bu, hızın eşzamansızlık nosyonu temelinde değerlendirilmesi ile mümkündür.

Üçüncü olarak, eşzamansızlık olarak hız toplumsal eşitsizlik biçimleri, tabakalaşma dinamikleri ve güç ilişkilerinde cisimleşen toplumsal antagonizmaların temporal boyutunu anlamaya da imkan tanımaktadır. Geç modernliğin tabakalaşma ve eşitsizlik dinamikleri, daha önce görüldüğü üzere, aynı zamanda keskin bir temporal farklılaşmayı içermekte; zamanın kendisi farklı toplumsal çıkarların mücadele alanında bir sahip olma, düzenleme ve yönlendirme konusu olarak değerlendirilmektedir. Bu, söz konusu antagonizmaların, mekansal olduğu kadar temporal bir boyut da taşıdıkları ve kendilerini bu temporal düzlemde var edebilmekte ve yeniden üretebilmekte oldukları anlamı taşımaktadır. Hızlanmanın söz konusu doğrultularda harekete geçirdiği dinamiklerin ve karşı-dinamiklerin anlaşılabilmesi, onun temporal farklılaşma nosyonunu içeren eşzamansızlık olarak kavranışı temelinde mümkün hale gelir.

Dördüncü ve son olarak; hızlanmanın karşı-temporaliteler ve karar süreçlerine dayalı eylemliliğin koşullarını dikkate alacak bir analizinin yapılabilmesi de onun eşzamansızlık temelinde bir kavranışı ile ilişkili görünmektedir. Desenkronizasyon, içerdiği çoğul zamansallıklar nosyonuna bağlı olarak alternatif ve karşı-zamansallıkların ihtimal ve imkanını daha baştan gözetir. Söz konusu bağlamda Crary, örneğin, geç-kapitalizmin temporal rejiminde biyolojik zamanın realize ettiği doğal bir sınırlılık olarak; “küresel şimdiki zamanda bir aykırılık ve kriz mahalli olarak” kalan “uyku”nun stratejik konumuna (2015: 21); Leccardi, sosyal yaşamın yeniden üretildiği stratejik bir alan olarak “gündelik hayata” ve hıza *yavaşlık* ve *tekrarın* eşlik ettiği; farklı ritimleri, süreleri, aralıkları içeren melez, somut, tekrarlı ve tanıdık “gündelik zamana” (2003: 37-8) dikkatleri çeker. Buna göre, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojileri tarafından mümkün kılınan gerçek-zamanlılık ve hızlanma; süre, ardışıklık ve tarihsellik gibi karşı-temporaliteleri ortadan kaldıramaz (Hope, 2011: 521). Hız, bütüncül değil fakat kendini zamansal uyumsuzluklarda ele veren kısmi bir etkisellik olarak anlaşıldığında, örneğin gündelik yaşam gibi alanların stratejik karşı-temporalite uğrakları olarak eylemlilik ve özneliğin yeni imkanları açısından taşıdığı potansiyel takdir edilebilir. Daha temel bir düzeyde, yeni teknolojiler ve zaman arasındaki ilişkiye belirlemci ve negatif bir yaklaşım yerine, teknolojik gelişmelerde kullanıcıların konumunu aktif failer olarak kodlayan, söz konusu teknolojilerin zaman üzerinde kontrol sağlamaya imkan verecek tarzda bir kullanımının olanaklarını soruşturmayı esas alan bir yaklaşımda (Wajcman, 2008: 67) da, hızın analizinde çoğul ve karşı-zamansallıkların veri kabul edilmesi gerekliliği gündeme gelir. Fredric Jameson, şimdi’ye indirgenmiş bir temporalitenin psikanalitik anlamda bir “fantezi”, “tanımı gereği asla tam olarak ulaşamayacak bir tarihsel eğilim” olduğunu bildirir (2003: 717); karşı-eğilimler ise, anlaşıldığı kadarıyla, geç modern zamansallığın analizinde hız paradigmasının ötesine uzanarak zamansallığın çoklu niteliğini dikkate alan bir anlayış temelinde değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- ADAM, Barbara (1990): *Time and Social Theory*, Cambridge, UK: Polity
- ADAM, Barbara & van LOON, J. (2005): “Introduction”, içinde, B. Adam, U. Beck & J. van Loon (ed.), *The Risk Society and Beyond*, 2.b., Thousand Oaks, CA: Sage, s. 1-31.
- BAUMAN, Zygmunt (2000): *Liquid Modernity*, London: Blackwell Pub.
- BAUMAN, Zygmunt (2001): *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, çev. İ. Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yay.

- BAUMAN, Zygmunt (2005): *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Y. Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- BAUMAN Zygmunt (2007): *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge, UK: Polity
- BAUMAN Zygmunt (2012): *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, 4.b., çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- BERARDI, Franco 'Bifo' (2014): *Gelecekte Sonra*, çev. O. Şişman & S. Özer, İstanbul: Otonom Yay.
- CASTELLS, Manuel (2008): *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi* (1. Cilt), 2.b., çev. E. Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- CETINA, Karin K. (2005): "How are Global Markets Global?: The Architecture of a Flow World", içinde, Karin K. Cetina & A. Preda (ed.), *The Sociology of Financial Markets*, New York: Oxford University Press, s. 38-61.
- CHESNEAUX, Jean (2015): *Zamanı Yaşamak: Geçmiş, Şimdiki Zaman, Gelecek: Bir Siyasal Diyalog Denemesi*, çev. M. Cerit, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- CRARY, Jonathan (2015): *7/24: Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*, çev. N. Çatlı, İstanbul: Metis Yay.
- ERIKSEN, T. Hylland (2001): *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*, London: Pluto Press
- GANE, Nicholas (2006): "Speed up or Slow down? Social Theory in the Information Age", *Information, Communication & Society*, 9(1): 20-38
- GIDDENS, Anthony (1994): *Modernliğin Sonuçları*, çev. E. Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- HARVEY, David (1999): *Postmodernliğin Durumu*, çev. S. Savran, 2.b., İstanbul: Metis Yayınları
- HARVEY, David (2008): *Umut Mekânları*, çev. Z. Gambetti, İstanbul: Metis Yay.
- HASSAN, Robert (2003): *The Chronoscopic Society: Globalization, Time and Knowledge in the Network Economy*, New York: Peter Lang Pub.
- HASSAN, Robert (2009): *Empires of Speed: Time and the Acceleration of Politics and Society*, Leiden: Brill
- HOPE, Wayne (2011): "Global Capitalism, Temporality, and the Political Economy of Communication", içinde, J. Wasko, G. Murdock & H. Sousa (ed.), *The Handbook of Political Economy of Communication*, London: Blackwell Pub., s. 521-540
- KERN, Stephen (2013): *Zaman ve Uzam Kültürü (1880-1918)*, çev. A. Selman, İstanbul: İletişim Yay.
- JAMESON, Fredric (2003): "The End of Temporality", *Critical Inquiry*, 29(4): 695-718
- JORDHEIM, Helge (2014): "Introduction: Multiple Times and the Work of Synchronization", *History and Theory*, 53(4): 498-518
- KESSLER, Oliver (2012): "World Society, Social Differentiation and Time", *International Political Sociology*, 6(1): 77-94
- KOSELLECK, Reinhart (2004): *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York: Columbia University Press
- LECCARDI, Carmen (2003): "Resisting 'Acceleration Society'", *Constellations*, 10(1): 34-41
- LÜBBE, Hermann (2009): "The Contraction of the Present", içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman, (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, s. 159-178
- NOWOTNY, Helga (1994): *Time: The Modern and Postmodern Experience*, Cambridge: Polity Press
- ROBINS, Kevin & WEBSTER, Frank (1999): *Times of the Technoculture: From the Information Society to the Virtual Life*, London: Routledge
- ROSA, Hartmut (2003): "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a De-synchronized High-speed Society", *Constellations*, 10(1): 3-33

- ROSA, Hartmut (2009): "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a De-synchronized High-speed Society", içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman, (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, s. 77-114
- ROSA, Hartmut (2013): *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, New York: Columbia University Press
- ROSA, Hartmut & William E. SCHEUERMAN (ed.) (2009): *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press
- SCHEUERMAN, William E. (2009): "Citizenship and Speed", içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman, (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, s. 287-306
- SENNETT, Richard (2002): *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- SENNETT, Richard (2009): *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, çev. A. Onacak, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- TOMLINSON, John (2007): *The Culture of Speed: The Coming of Immediacy*, Thousand Oaks, CA: Sage
- URRY, John (2000): *Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*, London: Routledge
- VIRILIO, Paul (1998): *Hız ve Politika: Dromoloji Üzerine Bir Deneme*, çev. M. Cansever, İstanbul: Metis Yay.
- VIRILIO, Paul (2000): *Polar Inertia*, London: Sage
- VIRILIO, Paul (2003): *Enformasyon Bombası*, çev. K. Şahin, İstanbul: Metis Yay.
- VIRILIO, Paul (2006): *Negative Horizon: An Essay in Dromoscopy*, 2.b., London: Continuum
- WAJCMAN, Judy (2008): "Life in the Fast Lane? Towards a Sociology of Technology and Time", *The British Journal of Sociology*, 59(1): 59-77